

ȘCOLI GRECEȘTI ÎN MOLDOVA SECOLELOR XVII-XIX

GHEORGHE MACARIE

Alături de biserică cu călugări greci (numeroase – numai în Iași principalele mănăstiri și biserici erau închinare Muntelui Athos, Ierusalimului sau Alexandriei având personal monahal care slujea în grecește), școala în limba greacă era un liant de seamă al membrilor comunităților elene din Iași sau celelalte orașe, mai mari, ale Moldovei. Dealtfel, școlile acestei comunități, ca și ale altor minorități, erau departe de a fi independente, pe întreg parcursul evului mediu, dar și după aceea de biserică; chiar și atunci când acestea, în secolul XVII, cunosc o formă instituționalizată, întemeiate de domnitori și cu un consiliu de epitropi laici, ele erau în continuare tutelate de biserică. Biserica furniza, în mare măsură, cadrele didactice, sediul (de obicei în chiliile unei mănăstiri de vază) sau în proxima apropiere a acesteia, dar și condițiile materiale pentru buna funcționare a acesteia. Practic, școlile instituționalizate din secolele XVII-XVIII cu hrisov de întemeiere, statut și regulament au fost precedate de școlile cu caracter elementar, cu 2-3 sau mai mulți elevi, ținute de dascălul sau unul din preoții bisericii, eșalonate pe diferite perioade de timp în funcție de cerere, condiții sau de evenimentele care puteau afecta în bine sau în rău procesul de învățământ. Atunci când intervalul de timp era mai îndelungat, bazându-se, între altele, și pe practica săptămânală a serviciului religios, elevii, mai vârstnici, puteau deveni candidați, atunci când erau considerați vrednici, la preoție. De acest gen era școala românească de la Sf. Nicolae-domnesc din Iași, școală care s-a menținut până în primele două decenii ale secolului al XIX-lea, și așa vor fi fost și școlile, de aceeași configurație, de la mănăstirile zise grecești de pe întreg cuprinsul principatelor române – mănăstiri și școli care ne-au furnizat nu o dată modelele. Una din acestea era școala grecească de la mănăstirea închinată Teodorei-Suceava, care a supraviețuit cu greu anului 1821, având câțiva elevi, între care viitorul pictor-profesor Gheorghe Panaiteanu Bardasare, transferați ulterior învățământului mai bine organizat, de la **Trei Ierarhi**. La biserică Sf. Sava – închinată Ierusalimului -, o astfel de școală avea să evolueze într-un seminar teologic grec în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Practic, o istorie a învățământului în limba greacă de pe teritoriul Moldovei nu se

poate dispensa de studiul acestor școli neinstituționalizate, funcționând sporadic, în funcție de posibilități și necesități.

Istoria învățământului în limba greacă în Moldova consemnează drept primele școli cu limbă de predare greacă (alături de alte limbi – slavona, latina, respectiv româna) colegiile de la Hârlău (1552-1561), și Cotnari (1561-1563) și cel cu o viață mai îndelungată – întemeiat în 1640 de Vasile Lupu la Iași, lângă mănăstirea **Trei Ierarhi**. Ținem să precizăm că aceste școli, culminând cu **Academia domnească** din secolul al XVIII-lea erau în mare măsură de limbă greacă, dar nu grecești – în sensul de confesionale, aparținând întru totul minorității elene, cum era cea de la Brașov. Colegiul lui V. Lupu, dar și **Academia domnească** din Iași al cărei început poate fi fixat în 1707, erau **școli domnești**, de stat, întemeiate cu hrisov de către domnitori, cu statut și regulamente de funcționare hotărâte de puterea laică și confirmate de cea spirituală, respectiv consiliul episcopilor format în marea lor majoritate de laici. Frecventată, uneori prioritar, de către grecii din Moldova, de cei din patria mamă cotropită de turci sau de cei din întinsa lor diasporă, greci ce-și mențin naționalitatea sau sunt pe cale de a se asimila poporului țării în care au intrat **Academia domnească** din Iași devine o vatră a spiritualității elene dar concomitent și un centru de formare al tineretului studios autohton. Instituția la care ne referim a desemnat un spațiu de perpetuare și de emulare a valorilor spirituale elene – spațiu accesibil în mare măsură grecilor stabiliți în țară sau în trecere, dar și românilor fie ei fii de boieri, de negustori, de clerici sau meseriași – dar nu o școală confesională, cu caracter închis sau cel puțin afectat în special unei minorități.

A fost un prilej fericit de confluență între două culturi, cea română și cea greacă, reînnoind și prin cadrul învățământului, mai mult sau mai puțin organizat, o tradiție mai mult decât bimilenară.

În colegiul lui Vasile Lupu de lângă **Trei Ierarhi** se predă în limbile slavonă, greacă și în limba țării. Înființarea școlii în 1640-1641, nu echivalează cu momentul prim al introducerii limbii grecești în învățământul Moldovei. În limba greacă s-a predat în colegiul înființat de Alexandru Vodă Lăpușneanu la Hârlău – colegiu care funcționase între 1552-1561, dispunând ca limbi de studiu slavona cancelariei oficiale a țării, dar și greaca clasică. Din păcate, la fel de efemer și spre deosebire de primul – chiar utopic – se va dovedi **Colegiul de la Cotnari** înființat de Despot Vodă cu iluzia unei adevărate **Academii I**, în timpul scurtei sale domnii (1561-1563). Dintre invitații de prestigiu din Europa occidentală de atunci se încumetase să răspundă invitației doar profesorul și poetul Johann Sommer Pimensis, care-și începu activitatea; celălalt, Listarhos Hermodoros din Zante a făcut cale înapoi înainte de a pune piciorul în Moldova în care avu loc deja năsprasnica moarte a cititorului princiar al abia urzitei **Academii de la Cotnari**... Cum era și firesc, documentele despre această instituție, spulberată punitiv ca și alte înfăptuiri ale lui Despot Vodă au dispărut. Puținele referințe asupra acestei **schola latina** și mai ales confesiunea religioasă (protestantă)

căreia acestea îi aparțineau nu lasă nici un dubiu asupra politicii religioase a ctitorului-utopic și inadecvat în privința intențiilor sale în raport cu reabilitarea spirituală a Moldovei secolului al XVI-lea. De altfel, prin profilul ei religios ca și prin componența corpului de elevi aparținând minorității catolice sau, probabil, și celei protestante din Moldova, școala devenea o enclavă restrânsă în cadrul populației ortodoxe – mai mult decât majoritatea a Moldovei. De altfel, înființarea ei la Cotnari, localitate atunci cu două-trei biserici catolice - centrul în care, ca și la Baia sau Trotuș, locuitorii erau prioritari urmașii ai coloniștilor sași unguri – nu era întâmplătoare. Programa școlii va fi reeditată pe aceea a colegiilor apusene – trepte intermediare spre universitățile Occidentului, în cadrul cărora, în tinerețe, Despot Vodă însuși s-a format și, episodic, a și predat. Analogiile cu acest gen de școli ca și referințele din opera editată a principalului (poate singurul, pentru început) profesor al acestei școli, Sommer2, ne duc la constatarea că în Moldova actuala școală - ca și cea din Târgoviște – a constituit primul cadru instituționalizat care a promovat studiul marilor clasici antici - greci și romani - direct în limba în care aceștia le-au redactat. Evident, nu erau singurele locuri prilejuind contactul românilor din cele trei principate cu cultura greacă. Nu numai un Nicolaus Olahus (secolul al XVI-lea) se va fi adăpat direct de la sursele culturii grecești; registrele colegiilor de învățământ superior din Cracovia indicau moldoveni înscriși în matricolele lor încă din secolul al XV-lea.

Noul colegiu ctitorit de Vasile Lupu în toamna anului 1640 completa ansamblul celei mai strălucite ctitorii ale vremii sale - cea a mănăstirii **Trei Ierarhi**, neprețuit tezaur de artă și viață spirituală în care, peste un an erau aduse și adăpostite aici moaștele Sfintei Paraschiva, iar ca urmare a închinării sfântului lăcaș Muntelui Athos, călugării greci se și instalaseră aici. Edificiul cu două nivele al colegiului constituit pe ulița Ciubotărească (devenită ulterior a Feredeelor) se afla cam în spatele actualei Mitropolii a Moldovei și Bucovinei întreaga celelalte locașuri de cultură ale perimetrului **Trei Ierarhilor** - biserica și tipografia, aceasta din urmă debutând în activitate din decembrie 1642 prin acel magnific decret sinodal al patriarhului Partenie al Constantinopolului în urma încheierii lucrărilor Sfântului Sinod al ortodoxiei, desfășurat la Iași în 1642 sub înalta oblăduire a domnitorului Vasile Lupu.

Noul colegiu³ ctitorit de domnitorul iubitor de cultură cu concursul unor oameni de primă mărime a culturii române: mitropolitul Varlaam al Moldovei, învățatul logofăt Eustatie, Petru Movilă - mitropolit al Kievului, probabil și cronicarul Grigore Ureche, a fost instalat într-o clădire special construită pe ulița **Ciubotărească** din spatele **Trei Ierarhilor** și a perimetrului de mai târziu al Mitropoliei. Știm, fie și cu oarecare aproximație, anul primului an de învățământ: 1641-1642; nu știm și nu se poate ști ultimul an al ființării acestei prestigioase instituții. Prezumția enunțată nu se datorează numai precarității documentelor care au avut soarta lor în urma deselor incendii, invazii turco-tătare, ci și faptului că aceste instituții, înaintea ultimului mare incendiu din 1723 - care distrugea definitiv clădirea - a avut „pauze” de ani în

activitatea lui, pauze cauzate nu numai de amintitele evenimente, ci și schimbărilor frecvente de domni în Moldova celei de a doua jumătăți a secolului al XVII-lea, domni de a căror bunăvoință depindea finanțarea instituției. Oricum, în ciuda întreruperilor, nu prea mari, informațiile păstrate concură în demonstrarea unei anumite continuități a acestei instituții divizată, la un moment dat, după abandonarea localului distrus, în chiliile mănăstirilor ieșene vecine **Barnovschi** și **Sf. Sava**. Treptat, colegiul lui Vasile Lupu, în deplină continuitate sau după una din „pauzele” activității sale generate de factorii amintiți, se transformă în școala domnească a **Academiei**. Înființarea, la Iași, în 1707, a acestei școli de către Antioh Vodă Cantemir, ca și cealaltă, din 1714, la București, la care se referă succesiv scrisoarea ieromonahului-profesor Atanasie către Hrisant Notara, ca și cea a lui Iacob Manu⁴, directorul **Academiei** din București, din 3.IV.1714, marchează, dincolo de orgoliul succesiv al ctitorilor, tot atâtea **reorganizări** ale acestei forme de învățământ care încep în Iași, în același an 1640. Evident, anul propus - 1707 - pentru **Academia domnească** din Moldova⁵ nu este vulnerabil. El marchează o nouă dată, dar și o nouă orientare în învățământul în limba greacă din capitala Moldovei, diferit de cel al **Colegiului** înființat cu peste șase decenii în urmă. Școala, prin structura ei, avea alte modele. Impulsionată în apariția ei de Antioh Cantemir, mai mult ca sigur și de învățatul său frate, școala avea să beneficieze, în timpul domnitorului fanariot Nicolae Mavrocordat, de sprijinul aceluiși ierarh care a avut același rol în Țara Românească, fiind organizator și autor al programei cursurilor Academiei domnești din timpul domnitorului Constantin Brâncoveanu - patriarhul Ierusalimului - , Hrisant Notara. Anii amintiți nu marchează o ctitorie absolută, ci un act de continuitate a acestei instituții de învățământ superior, fondată în timpul domniei lui Șerban Cantacuzino.

Colegiul lui Vasile Lupu a avut ca prim rector pe Sofronie Pociapțki - profesor cu experiența aceleiași funcții la **Colegiul** din Kiev, înființat de învățatul ierarh Petru Movilă. Devenit egumen al **Trei Ierarhilor**, el va inaugura o tradiție - directorul colegiului va fi concomitent starețul mănăstirii, în ale cărei chilii se vor stabili profesorii - cei mai mulți monahi ai acestei mănăstiri - denumită ca protectoare a școlii „mănăstirea dascălilor”. În acești ani, 1640-1642, interval în care debutează aici, concomitent, activitatea școlii și cea a tipografiei, perimetrul **Trei Ierarhilor** va deveni în egală măsură o vatră a culturii grecești dar și a celei românești. Pentru menținerea școlii și a mănăstirii, Vasile Lupu le va înzestra, între altele, cu venitul moșiilor a trei sate (Răchiteni, Tămășeni și Iuganii).

Pentru început, Sofronie Pociapțki, discipol al lui Teofil Corydaleu - cu care era în corespondență - și adept al umanismului Renașterii dobândit în colegiile apusene, școala a promovat o linie apropiată Occidentului⁶. Se predă în limbile slavonă și română, dar mai cu seamă în latină - limbă în care studiasse Ignatie Ievlevic în Polonia, dar și alți profesori ai colegiului, de aceeași formație umanistă. Între profesori

se remarcă și românul Eustatie - logofăt al lui Vasile Lupu - alcătuitor al unui prim corp de legi și traducător al lui Herodot.

Fie ea și aproximativă, data enunțată mai sus - 1646 - dată marcând o etapă în învățământul ieșean - este și un reper cronologic marcând ascensiunea politică, dar și culturală, a elementului grec în viața capitalei Moldovei din secolul al XVII-lea. Este o pondere care va atinge apogeul în secolul al XVIII-lea (după 1711) - secolul domniilor fanariote. Fenomenul infiltrării tot mai accentuate a grecilor în suprastructura administrativă, ecleziastică și culturală a epocii fanariote va fi anticipat în peste jumătate de veac mai înainte - în epoca lui Vasile Lupu.

Un rol deosebit va fi avut, în climatul intelectual al școlii, Meletie Sirigul, originar din Creta, marele predicator al Patriarhiei de la Constantinopole. Participant în 1642 la Sfântul Sinod din Iași, el se va remarcă în mod deosebit, deopotrivă în ambianța culturală a orașului, dar și la Curtea domnească. S-au succedat între profesori Benedict de Vatopedi - numit așa, probabil, după mănăstirea sa de metanie, plecat ulterior la Moscova, unde va înființa o tipografie - și Paisie Ligaridis - fost mitropolit de Gaza, emigrat în Moldova unde a fost profesor între 1648-1654, plecat și el în cele din urmă în Rusia⁷. Probabilitatea participării unuia dintre profesorii amintiți la procesul de învățământ al **Academiei domnești** din Iași este firească dacă avem în vedere vremurile tulburi de care această instituție are parte - consecință a instabilității domniilor intervalului amintit.

Dincolo de erudiția și aptitudinile lor pedagogice formative, ambii dascăli, ca și ceilalți colegi, reeditau condiția itinerantă a cărturarului grec în căutarea unui rost al existenței și a unei noi patrii în locul celei căzute în robie. Mai statornici se vor dovedi Theodor Trapezuntios și Nicolae Kerameos, care predaseră și ei - cu intermitențe - la colegiu: primul până spre 1695, dându-și obștescul sfârșit, e înmormântat la mănăstirea Cetățuia, chiar în anul sfințirii acesteia (1672).

Clădirea colegiului, distrusă de focul din 1723, va adăposti cursurile de teologie, filozofie, drept, limbile română, greacă și slavonă, de matematică și retorică, muzică și astronomie. Sunt discipline care contemporaneizau colegiul ieșean cu instituții similare existente la acea dată în Europa occidentală sau în sud-estul acesteia. Dacă **Școala Patriarhiei** din Constantinopole era reînființată la 1624, colegiile de la Bar, Kamenița și Kiev erau întemeiate la 1632, în timp ce acelea de la Atena și Ioanina vor lua ființă ulterior, în 1645.

Cu toate piedicile determinate de schimbarea frecventă a domniilor, incendiilor sau invaziilor turco-tătare, Colegiul, ca și biblioteca aferentă, înființată concomitent (1640-1641) își vor continua activitatea, dascălii acestora activând pe multiple planuri; viața grea, dificultățile ieșite din nestatornicia vremurilor îi scoteau nu o dată din chiliile (majoritatea erau călugări), în care ar fi preferat să se abandoneze îndeletnicirilor intelectuale. Îi găsim peste tot unde era nevoie de cărturari ca ei. Erau utilizați ca traducători, redactau corespondența Curții domnești cu țările străine, erau

corectori și supraveghetori ai activității tipografiilor, sau - frecvent - erau profesorii odraslelor principilor sau privilegiaților vremii. Astfel, Natanail Colonarius era profesorul celor patru fii ai domnitorului Mihai Racoviță; Irimia Kakavelas - era, concomitent, predicator la Mitropolie, supraveghetor al tipografiei grecești, la Cetățuia, poate profesor la Colegiu, dar și - în particular - principal dascăl al fiului domnitorului Constantin Cantemir, viitorul voievod al Moldovei și cărturar de renume european, primul membru român al Academiei de la Berlin - Dimitrie Cantemir (1673-1723). Alegerea lui ca profesor de către domnitor se dovedise mai mult decât inspirată. Irimia Kakavelas beneficiase nu numai de cultura răsăritului ortodox, ci și de aceea a Occidentului. Își susținuse doctoratul la Leipzig, vorbea și scria în limba țării de adopțiune - română - și în cea maternă - greacă -, cunoștea limbile latină, ebraică și italiană.

Din păcate activitatea colegiului lui Vasile Lupu, după frumosul lui debut și după realizările obținute, avea să sufere din plin mai toate vicisitudinile unor vremuri frământate și nestatornice; fiecare schimbare de domnie determină modificări (nu întotdeauna bune) în conducerea, organizarea și, mai ales, finanțarea școlii. Vasile Lupu, pe la 1646, renunță la profesorii aduși de la Kiev în favoarea profesorilor greci. Se creează un precedent care, în scurt timp, devine tradiție. Practic, învățământul superior la Colegiul lui Vasile Lupu și la instituția care îi va urma, **Academia domnească** fondată în 1707 de Antioh Cantemir, va fi în mare măsură una de limba greacă. Faptul va fi determinat nu atât de existența coloniei grecești din Iași, aflului de elevi greci din rândul acesteia sau - mai ales - din întinsa diasporă greacă - școala era o instituție domnească, de stat -, cât faptului arhicunoscut și omniprezent al consacrării limbii grecești ca limbă a științelor - echivalând în Orientul ortodox al evului mediu ca latina folosită concomitent în Occidentul catolic.

Cu toate întreruperile cauzate de războaie sau instabilități financiare se poate vorbi de o continuitate a învățământului superior în limba greacă în Moldova, începând din 1646, o dată cu intrarea profesorilor greci în **Colegiul** lui Vasile Lupu și terminând cu 1821 - anul în care firmanul imperial din Constantinopol închide o școală - măsură punitivă, integrabilă represaliilor otomane îndreptate împotriva mișcărilor de eliberare națională ale grecilor.

După începuturile grele ale Academiei din vremea domnitorilor Antioh Cantemir și Mihai Racoviță, hrisovul din 1728 al domnitorului Grigore Ghica (școala se mutase după 1723 - anul în care vechea clădire a colegiului din strada Feredeelor este distrusă de un incendiu, în localurile nou construite de pe lângă mănăstirile vecine - **Sf. Sava și Barnovschi**) reorganizează învățământul, stabilindu-i cele trei secții: în limba greacă, slavonă și română (funcționând în cadrul aceleiași instituții). Deși a fost bogat înzestrat cu veniturile a trei moșii, colegiul era într-un veșnic deficit financiar. Egumenii greci ai **Trei Ierarhilor** nu au respectat prevederile testamentare ale donatorului și fondatorului complexului mănăstiresc de la **Trei Ierarhi** - prevederi

stipulând, între altele, și întreținerea **Colegiului** din veniturile moșiilor donate - astfel încât **Academia domnească** de limbă greacă, succesoarea de drept a **Colegiului**, a trebuit să apeleze și să fie sprijinită financiar prin alte mijloace ținând de averea statului sau de cea a particularilor. Pe la 1748 (conform celor legiferate de hrisovul lui Grigore Ghica) școala era întreținută din cotizațiile la care erau impuși de membrii clerului înalt - dregătorii, chiar funcționarii mai mărunți⁹. Situația nu s-a modificat mai târziu, cel mult s-au schimbat contribuabilii. Astfel, în ultimii ani ai secolului al XVIII-lea, întreținerea Academiei intra în sarcina preoților de rând din țară, taxați cu câte 2 lei la Sfântul Gheorghe și la Sfântul Dumitru¹⁰. Situația se va menține și mai departe. Hrisovul din 1803 al domnitorului Alexandru Moruzi reflectă aceeași situație la care domnia adaugă (evident din impozitele publice) încă 1.800 lei¹¹. Este de înțeles procesul pe care îl intenționează Gh. Asachi (1788-1869) - mentor al școlii naționale - **Trei Ierarhilor**, mănăstire care nu-și mai îndeplinise de două secole obligațiile pe care și le asumase la jumătatea secolului al XVII-lea - acelea de a sprijini material școala.

Există, în istoriografia românească, un capitol referitor la ajutorul financiar și moral imens pe care biserica și statul Moldovei, ca și cel al Valahiei (Țării Românești) l-a dat, incontestabil dezinteresat, mănăstirilor grecești din Athos sau celor aparținând de patriarhiile din Constantinopole, Alexandria, Ierusalim și Antiohia, dar există și un capitol similar al ajutorului dat, pe întreg parcursul secolelor XVII-XVIII și chiar în primele decenii ale secolului XIX, pe care românii l-au dat școlilor grecești din Iași și din provincie, în frunte cu **Academia domnească** de limbă greacă din capitala Moldovei. Acest fenomen s-a extins și asupra altor școli grecești existente în afara frontierelor principatelor române din întinsa diasporă greacă. Este un capitol care ar trebui restudiat.

După hrisovul din 1748 al lui Grigore Ghica, asistăm practic la o ascensiune lentă, dar sigură, devenită spectaculoasă în ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea al Academiei din Iași. În 1766, Academia se folosea de un local nou, construit pe locul actualului spațiu verde din fața Mitropoliei: imobilul cu două nivele, cu fațada spre strada principală a orașului (actuala stradă Ștefan cel Mare și Sfânt) va adăposti perioada de glorie a acestei instituții, până la 1821 când va fi, prin firmanul sultanului, desființată. Școala, finanțată din visteria domnească, va fi pusă sub protecția Mitropoliei. Reorganizată, cunoaște o perioadă de avânt, dominată de figurile celor mai buni profesori din existența sa: Nikifor Theotokis, Iosif Mesiodax, Chiriac Cercel Zerzulis; Daniel Philippides. Ștefan Dungas, Dimitrie Govdelas, la începutul secolului al XIX-lea. Se instituie și reglementează regimul inspecției școlare (1734), dar mai ales acela - în premieră în învățământul nostru - al obligativității școlare. Legea obligativității învățământului din timpul domniei ctitorului României moderne - domnitorul Alexandru Ioan Cuza (1859-1866) - era anticipată în 1749, în Moldova, prin hotărârea lui Nikiforos - primul și ultimul mitropolit grec al Moldovei... Se

sprijină accesul la Academie și al celor de jos; exista un număr de elevi săraci, dar silitori la învățătură, care primeau burse. Judecând după disciplinele programului de învățământ și, mai ales, după orientările manualelor folosite - **Academia** din Iași capătă, în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, configurația celor mai avansate instituții de acest gen ale epocii. Prin componența etnică și apartenența geografic-teritorială a elevilor, școala aparține în egală măsură Moldovei dar și contextului sud-est european.

Cei mai mulți dintre domnitori se simt obligați să instituie, dacă nu reforme esențiale, cel puțin să ia o serie de hotărâri menite a pune ordine în învățământ. Nu o dată, aceste măsuri consemnate în hrisoave frumos scrise în limba română, purtând iscălitura domnitorului, a mitropolitului și ai altor membri ai protipendadei, marchează adevărate faze ale dezvoltării învățământului. Este cazul celebrului hrisov din 1766 al domnitorului Grigore Alexandru Ghica. Se instituie controlul statului asupra învățământului; învățăceii sunt avertizați în privința eventualei lor ascensiuni sociale; slujbele și rangurile domnești vor fi condiționate de gradul de pregătire intelectuală a aspiranților¹². Hrisovul citat constituie un document de excepție consemnând un moment de apogeu al dezvoltării învățământului în ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea - reprezentativ pentru mentalitatea și nivelul gândirii pedagogice românești la răscrucea dintre sfârșitul evului mediu și zorii societății românești moderne.

Întâmpinarea (raportul) redactat de mitropolitul Iacov Stamate între 1792-1793 cuprinde o adevărată micronografie a școlii, acesta referindu-se la programul de învățământ și la structura școlii, baza ei materială (susținută, ca întotdeauna, din bugetul public - impozitele speciale, pentru școală, pe care le plăteau toți preoții țării), metodele didactice, condiția profesorilor de clinică și latină (se consemnează mai departe ca limba greacă să fie limba de predare a filozofiei și în genere a științelor) etc.

Întregul documentar este străbătut de tendința de modernizare a învățământului implicit de aliniere a lui la exigențele pedagogiei europene. Venerația merge nu numai spre **dumnezeiescul Platon** dar și spre **adâncul Montesquieu**,¹³ se simte influența lui Pestalozzi și J.J. Rousseau. O atenție deosebită se acordă predării **epistimurilor** (științelor) - **vederat încă este că o Academie fără epistimuri este ca o casă fără ferești**¹⁴. Un capitol întreg este consacrat rolului limbii grecești în sistemul de predare pentru dascălii **epistimurilor** (științelor). Deși nu exclude eventualitatea ca unele științe cu o terminologie mai radicală, de specialitate, să se predea în una din limbile moderne de circulație internațională (franceza) totuși având în vedere posibilitățile vaste ale limbii grecești clasice de a exprima noțiunile abstracte, mitropolitul Moldovei susține ca predarea științelor să se facă mai departe în limba lui Platon.

Raportul, certificând noile exigențe din învățământ, este scris spre finalul unei perioade în care s-au succedat cei mai buni profesori din istoria **Academiei** ieșene: Nikiforos Theotokis, Iosif Mesiodax, Chiriac Cercel Zerkulis etc. - profesori și mari cărturari de profil enciclopedic, formați la **Școala Patriarhiei** din Constantinople,

dar desăvârșiți în universitățile Occidentului care vor da o nouă orientare învățământului, pe măsura marilor transformări ale secolului următor.

Important pentru o istorie a ideilor și a civilizației țării în care își va continua activitatea această Academie era stipularea, în unul din hrisoavele vremii, a unei noi condiții la ridicarea în ranguri și în diversele demnități domnești. Ascensiunea socială începe să fie condiționată și de ținuta profesională - nu numai de avere și apartenența socială. În consecință **cinstea și mila domnească se va da după procopseala învățaturii.**¹⁵ Așa cel puțin avertiza în 1785 hrisovul prințului Alexandru Mavrocordat - fără să credem că la sfârșitul epocii fanariote, dominate de corupție și inechități sociale s-a dat curs acestei înalte prerogative; ideea ei este totuși demnă de reținut.

Evident, se schimbă statutul cadrului didactic, asimilat, odinioară, **grămăticilor**, ei sunt acum mai bine plătiți și intră mai des în atenția curții domnești; însăși școlile ca instituții - **aceste maici de obște**, cum erau numite în hrisovul lui Ioan Theodor Callimachi din 1759 - au o altă trecere. Elogiul profesorului și al rolului său în propășirea societății - elogiul pe care-l înălța un elev al **Academiei Mihăilene** în amintirea profesorului Vasile Fabian la 7.IV.1836 - era practic anticipat și pregătit cu aproape un secol mai înainte.

Judecând după o statistică fie și sumară a cursanților ei (bazată pe o arhivă păstrată fragmentar) **Academia domnească** din Iași era departe de a fi rezervată odraslelor unei elite sociale. Profesorii înșiși se plâneau episodic de inexistența interesului pentru carte din partea odraslelor boierimii nu prea încântate să se complice într-un riguros și obositor proces de instruire. O mărire a numărului de fii de boieri - ca elevi ai Academiei de la mitropolie se constată la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor, când promovarea în ierarhia slujbelor și rangurilor la curte depindea și de atestatul de absolvire al Academiei.¹⁷ Alături de numele trădând protipendada societății Moldovei (Canta, Callimachi, Hrisoverghi, Rosetti, Sturza, Kogălniceanu, Carp, Conachi, Miclescu, Balș etc.) găsim mulți elevi reprezentând starea a treia (fii de negustori, meșteșugari, preoți de rând, slujitori la curte etc.) Pentru mulți din aceștia din urmă, aflați, din diverse motive, în penurie financiară, domnitorul fanariot Al. Moruzi instituie, în 1803, circa 40 de burse ce puteau fi câștigate respectând un emulativ principiu al competitivității...¹⁸

De altfel ultimele decenii ale sfârșitului secolului al XVIII-lea și primii ani ai secolului următor se înscriu unei perioade de apogeu. Au fost momente de la începutul acestui interval când practic **Academia** din Iași câștigase un ascendent profesional față de aceea din București - mai veche și mai organizată decât cea din capitala Moldovei. Domnitorul Scarlat A. Callimachi (1812-1819) a dat celei mai înalte școli a țării o atenție deosebită, cu atât mai mult cu cât însuși fiul său, Alexandru, era elev al acesteia. Peste un an, el devenea - spre disperarea invidiosului Dimitrie Govdelas - și elev al cursurilor de ingineri hotarnici, ținute de Gh. Asachi în limba română. Corpul

didactic se diversifică cu o serie de profesori de prestanță ca Ștefan Dungas – de filozofie –, Gheorghe Terapianos de literatură greacă, românul Gheorghe Ioan pentru limba greacă, Cristian Flechtenmacher pentru limba latină, Dimitrie Govdelas fost student la Göttingen și Berlin – la matematici – disciplină predată și de românul Gheorghe Asachi. Un profesor de marcă a fost și Daniil Philippidis (1770–1832) fost student al **Academiei** din București care s-a desăvârșit formația apoi la Paris, judecând după comenzile de cărți pe care le făcea la Paris prin intermediul celebrului om de cultură care a fost Barbié Du Bocage – titluri de renume din literatura franceză, matematicile lui Mauduit și Bézout, lucrările lui Lalande, Kant și Condillac, scrierile lui J.J. Rousseau, Voltaire¹⁹ etc.

Numeroase numere din λογιος ερμης ziarul coloniei grecești din Viena - cu circulație în principatele românești – cuprind dări de seamă referitoare la examenele **Academiei domnești** din Iași.

Folosindu-ne de aceste date ne-am permite să reconstituim ambianța examenelor din iulie 1818 ținut la clasa de ingineri hotarnici a lui Gh. Asachi. Se știe că Gh. Asachi realizează prima breșă în cadrul Academiei grecești din Iași, reușind să realizeze, între 1813-1819, în cadrul acestei școli, eminentamente grecești, o secție românească care a dat prima promoție de ingineri hotarnici-geolozieni pregătiți în limba română din cadrul învățământului autohton. Examenul, evenimentul didactic, bine pregătit, având ca mentor unul din cei mai învățați cărturari români s-a realizat cu aprobarea și concursul unuia din ultimii domnitori fanarioți - Scarlat Callimachi - în climatul de suspiciune invidioasă al Academiei grecești. Ne permitem să detaliem acest examen din 12.VII.1818 al secției lui Gh. Asachi frecventat de reprezentanți ai elitei sociale românești dar și grecești (participa însuși fiul domnitorului ca reprezentant al Curții dar și ca elev) - examen atât de reprezentativ pentru climatul normal, chiar prietenesc al elevilor aparținând celor două etnii.

Conflictul cunoscut între Gh. Asachi și profesorul Dimitrie Govdelas, respectiv și alți profesori și clerici greci, conflict eșalonat pe parcursul a aproape două decenii, nu poate fi generalizat și în rândul elevilor greci și români.

Desfășurării exemplare a examenului din 12.07.1818 al clasei lui Gh. Asachi i s-a asociat o interesantă expoziție a elevilor - prima de acest gen în capitala Moldovei - de desene și planuri topografice. Multe din lucrările expuse erau reprezentative pentru interesul crescând pentru istorie - interes specific unei epoci de regenerare și ridicare a conștiinței naționale. Eram cu numai aproape trei ani înainte de sfințirea oficială a drapelului Eteriei în curtea **Trei Ierarhilor** și de izbucnirea concomitentă în Valahia a mișcării de eliberare națională și socială a lui Tudor Vladimirescu. În Iașul în care printre membrii comunității elene, dar și în mediul autohton al boierilor și negustorilor români, circulau portretele lui Alexandru cel Mare, litografiate la Viena, harta și manifestele lui Rhigas - cu rolul lor în acea mișcare de resurrecție națională a grecilor din Grecia și în tot cuprinsul Balcanilor, publicul avea prilejul de a admira pe

pereții sălii de expoziție - reflex a altei mișcări de resurrecție a spiritului național, de astă dată al românilor - monumentalul **Arc de Triumf**²⁰ al lui Ștefan cel Mare - eroul național al rezistenței antiotomane - sau cel al unei clădiri în stil neoclasic - omagiind amintirea celebrului Publius Ovidius Naso - exilat la Constanța (Tomis) pe meleagurile strămoșilor noștri. Atrăgea atenția o hartă a Palestinei cu denumirile localităților în limba greacă, oferită Patriarhului Ierusalimului, dar, mai ales, planul unei clădiri monumentale, perpetuând permanentele, de altă dată ale artei clasice grecești - realizată de elevii lui Asachi ca un omagiu adus Greciei renăscânde. Lucrarea era dedicată școlii insulei Chios - un mesager urmând să o ducă acolo cu formalitățile de rigoare. Reprezentative pentru spiritul public din Moldova și Țara Românească, expoziția și examenul elevilor lui Gh. Asachi aduceau un omagiu nu numai strălucitelor tradiții ale culturii elene, ci constituiau și un elevat manifest al relațiilor dintre cele două popoare.

O analiză a principalelor obiecte predate la **Academia domnească** din Iași ar fi semnificativă pentru nivelul cunoștințelor, exigențele profesorilor, orientarea generală a învățământului și gradul lor, receptare, cuceririlor științelor europene. Manualele grecești folosite la academiile din Iași și București devin, nu o dată, având în vedere sursele lor, tot atâtea căi de penetrare a luminilor Europei occidentale.

Limba de predare în **Academia domnească** din Iași era, ca și în instituția similară din București, greaca - evident cea clasică - echivalentul în mediul intelectual al Orientului ortodox, al latinei din Occidentul catolic medieval. Se uzau de manuale tipărite sau în manuscris circulând de la o serie de elevi la alți. Numărul mare de manuale - parte în manuscris - de caiete de teme, rezumate și exerciții - păstrate cele mai multe la **Biblioteca Academiei Române** - București certifică această situație. Gramatica limbii grecești se preda după manualele lui Teodor Gazis și Constantin Lascaris. Se foloseau și manualele lui Ilarion Cigoalas și, mai ales, cel al lui Alexandru Mavrocordat Exaporitul, fostul profesor și director al **Marii Școli a Patriarhiei** din Constantinopole între 1665 - 1671. Ediția gramaticii sale, editată în 1745, dimpreună cu cea a lui Mihail Singhelul (în tipografia lui Nicolae Glykei) a fost atât de populară încât a fost depistată și în orașele de provincie. Un exemplar al ei păstrat până prin 1955 în lăstăriea colecției a folcloristului D. Furtună (astăzi, în proprietatea **Bibliotecii Universității** din Iași) certifica circulația acesteia spre sfârșitul secolului al XVIII-lea în orașele de provincie din nordul Moldovei - Dorohoi și Botoșani. Ulterior erau mult folosite gramaticile realizate de Ștefan Comitas, Neofit Ducas și Dimitrie Darvari, tipărite succesiv în 1800, 1804, și 1806. La Iași s-au folosit și gramaticile de greacă clasică și de neogreacă ale lui Constantin Vardalagos (editate mai târziu) cu atât mai mult cu cât acestea erau accesibile și îndatorate gramaticilor moderneale Occidentului.

Se predă statornic literatura clasică - texte din Homer, Xenophon, Sofocle, Lucian din Samosata, Herodian și Theorast. De multă trecere se bucurau **Viețile**

paralele ale oamenilor iluștri a lui Plutarh - în ediții mai vechi sau mai noi ca aceea a lui A. Corais. Între 1803-1806, comentarii după textele acestui istoric făcea la Iași profesorul Grigorie din Creta. Dincolo de familiarizarea elevilor cu tezaurul literaturii clasice, valorile de altădată erau, nu o dată, receptate și în raport cu exigențele prezentului; era cazul **Discursurilor lui Isocrate** în care critica indirectă a neajunsurilor sociale predispucea comparativ la situația grecilor din primii ani ai sec. XIX. Elogiul antic al reginei orașelor - **Atena** - se comenta la **Academia** din București în raport cu starea de decădere a acestui oraș după cucerirea otomană - trezind legitime sentimente de revoltă în cadrul deșteptării conștiinței naționale ale tinerilor greci. Același fenomen se putea petrece și la instituția similară din Iași; având în vedere componența etnică a cursanților, transmisiunea acestei stări de fapt pe fondul trezirii conștiinței naționale a generațiilor de români din primele două decenii ale secolului trecut nu trebuie exclusă.

Studiul valorilor clasice nu era din partea profesorilor sau a elevilor un act de evaziune. Este interesantă, pe acest fond al aspirațiilor spre libertate și eliberare specifice generațiilor care vor pregăti și vor participa la luptele eteriștilor sau în cazul românilor la cele ale lui Tudor Vladimirescu - este reacția unor cărturari ca Iosif Mesiadax de la **Academia** din Iași sau cea a lui Constantin Vardalagos la instituția similară din București, față de antichitatea clasică căreia îi opunea nu o dată cuceririle moderne ale descoperirilor științifice. O spunea răspicat la Iași însuși directorul **Academiei** - profesorul Iosif Mesiadax: *să înceteze acea idee preconceptută că numai ceea ce ne-a dat antichitatea greacă este bun. Europa de astăzi întrece în înțelepciune până și vechea Iliadă*²¹. Era combătută astfel persistența îndelungată asupra operelor clasice cărora li se opuneau tratatele lui Newton, Leibniz, Hans Christian Wolff, Locke, Condillac, René Descartes²² ș.a. La acestea se vor adăuga, cel puțin mai târziu în lecturile lui D. Philippidis de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor, I. Kant, J.J. Rousseau, Mauduit, Bézout, Lalande, La Caille, Fourcroy etc. Acesta era nivelul de cunoaștere al disciplinelor moderne al unui profesor²³ numit, în 1803, la **Academia domnească** din Iași!

Predarea filozofiei în țările române pe parcursul secolului al XVIII-lea este sensibilă la aceste mutații. În secolul al XVII-lea și în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, la București, dar și la Iași, de necontestată autoritate se bucura filozofia lui Aristotel, așa cum era cunoscută la noi, sub forma comentariilor lui Theofilos Corydaleos (1570-1646) - cel mai de seamă reprezentant al curentului neoaristotelic din Orientul ortodox²⁴ și, în genere, al vechiului umanism grecesc. Existența manuscriselor grecești conținând tratatele lui Corydaleu, între care cel mai vechi din 1669 (existent la **Biblioteca Universității** din Iași), confirmă această situație. Dupăuciderea patriarhului Chiril Lukaris, celebrul retor al **Patriarhiei** din Constantinople, Meletie Sigiros l-a denunțat pe Corydaleu ca eretic, acuzându-l de calvinism. Contestat în Orient ca și în Occident, neoaristotelismul a fost privit cu înțelegere în

principatele române în care autonomia acestora în cadrul Imperiului Otoman se răsfrângea și în evitarea, în numeroase situații, a controlului prea strâns **Patriarhiei** din Constantinopol. Ariadna Comariano-Cioran avea dreptate să constate că *filozofia lui Corydaleu suscită un interes deosebit pentru noi, fiindcă face parte, poate, mai mult din cultura română decât din cea greacă.*²⁵

În cea de a doua jumătate a secolului al VIII-lea, predarea filozofiei coincide cu audiența largă a științelor pozitive la cele două academii. Este perioada în care noul director al **Academiei** din Iași - Iosif Mesiodax - opune meritelor filozofilor antichității clasice nume ca Newton, Descartes, Leibniz și H. Ch. Wolff. Încă o dată în plus, această școală aflată într-un principat necunoscut, la marginea **Tartariei**, cum o mai considerau destui în Occident, era sincronă - cel puțin în ceea ce privește orientările științelor și gândirii sociale- cu cuceririle Occidentului iluminist.

Ca disciplină fundamentală a principiilor existenței, **Metafizica** a fost la loc de cinste între obiectele predate la **Academia** de la Iași. Din păcate, se știu nu prea multe lucruri despre predarea acestor discipline. Vicisitudinile vremurilor au dus la dispariția manualelor, manuscriselor etc.; nu numai profesorul Dimitrie Govdelas se plângea de pierderea manuscriselor sale în devastările turcilor la locuințele grecilor din Iași în represiunile din vara anului 1821. Este un motiv pentru care istoricii **Academiei domnești** din Iași nu au putut reconstitui cu fidelitate continuitatea predării acestor discipline. La început se vor fi folosit manualele lui Evghenie Vulgaris. Având în vedere formația și admirația profesorilor ieșeni Ioan Furneos și Nicolae Cercel Zerkoulis pentru opera discipolului lui H. Ch. Wolff - filozoful Fr. Ch. Baumeister - era firesc ca **Metafizica** acestuia să constituie un manual de bază în academiile de la Iași și București. Această lucrare tradusă de Ioan Furneos a circulat în mediul profesorilor și elevilor de la **Academia** din Iași. O dovedește existența unui manuscris din 1801, copiat de un Rosetti - elev al Academiei ieșene - traducere și rezumat după Baumeister. Manuscrisul²⁶ aparținuse și bibliotecii **Academiei** din Iași sau circulase în mediul școlăresc al acesteia: *Metafizica din cei mai noi, sau din scrierile lui Baumeister etc., adunată și tradusă în limba elenă încă și cu adăsurii prea multe și cu însemnări nu puțin adăugită de Ioan Forneiu, de origine din Agrafé. Iar acum pentru întâia oară prescrisă și bine corectată etc., anul 1801. În Școala domnească grecească din Moldavia.* Tot în acest mediu circulară **Elementele de Metafizică** (Στοιχεία μεταφυσικής).

Nu putem face abstracție de manuale de morală cu rol deosebit în formarea personalităților elevilor, în asanarea moravurilor și în armonizarea relațiilor interumane. Această finalitate o aveau analizele - des practice - ale **Discursurilor lui Isocrate**. Este posibil - dat fiind rolul patriarhului Hrisant Notara în organizarea, în 1714, a învățământului și tipografiei grecești din cadrul mănăstirii **Sf. Sava** (Iași) - ca elevii Academiei de aici să fi folosit manualul Ηθικη φιλοσοφία într-o traducere din latină făcută de nepotul acestuia, Dimitrie Notaras, la București, în 1717. Un

adevărat document al gândirii sociale îl constituie manualul de **Morală** folosit de Iosif Mesiodax la **Academia** din Iași. Era tradus și completat după **La filosofia morale esposta e proposta ai giovani** a filozofului Muratori - vestit savant iluminist al secolului al XVIII-lea italian. Ștefan Dungas a fost, se pare, ultimul profesor care a predat acest obiect la **Academia** din Iași.

Pe aceeași linie și cu aceeași finalitate circulau **hristoițiile** - manualele de bună purtare, anticipând **Codul manierelor elegante** din secolul al XIX-lea. O prelucrare după **Hristoiția** în greacă a lui Vizantios a aparținut și lui Chezarie Daponte; nu este exclus ca acest text să fi fost răspândit în Moldova, cu atât mai mult cu cât la Palatul domnesc, dar și în mediile familiilor marilor boieri, se dezvolta o viață, nu o dată, condusă de regulile etichetei. Până când influența franceză le va înlocui, **Hristoiția** aceasta va fi folosită până la răscrucea dintre veacul al XVIII-lea și cel următor. Naum Râmniceanu a pregătit, în 1829, o ediție bilingvă greco-română. Anton Pann a prelucrat și el una, prin 1834. În 1823, Teodor Verescu - cadru de predare la școala românească din Roman - o mai folosea.

O atenție deosebită i s-a dat ca obiect de predare în **Academia domnească** din Iași, **Logicii** - văzută ca instrument de abordare a filozofiei. Evident, având în vedere trecerea de care s-a bucurat Theofil Corydaleu, neumbrită în principatele române de consecințele suprimării lui Kiril Lukaris, se va fi folosit **Logica** acestuia. Existența unor manuscrise o confirmă. Cele mai multe dovezi relevă circulația **Logicii** lui Evghenie Vulgaris, editată la Leipzig în 1766, dedicată domnitorului Grigore Alexandru Ghica, cunoscută în Moldova și prin manuscrise **Λογική εκ παλαιών και νέων συνειρητισεισά**. Atenția de care s-a bucurat între profesorii și elevii **Academiei** era firească, dacă ne gândim la permeabilitatea acestei lucrări, la filozofia lui H. Ch. Wolff, la ideile unor gânditori ca Gassendi, Newton, Descartes, Leibniz etc., a căror utilizare era văzută atunci ca și acum, ca o garanție a progresului. Evghenie Vulgaris sintetiza, în manualul său, ideile celebrului John Locke sau lucrările dedicate logicii ale lui J.B. Duhamel și Edmé Purchot. Manualul lui Evghenie Vulgaris era cel mai răspândit la noi. Un manuscris, ce a circulat în epocă la noi, ne întărește în această opinie. Este vorba de manuscrisul descris de Constantin Erbiceanu în „Revista teologică”, III, p. 45-46.

Generalizarea manualului intriga neglijarea acestuia de către unii profesori. Un progres l-a constituit predarea logicii după traducerea lucrării cu același titlu a discipolului lui Wolff - Baumeister - tradusă de acesta din limba latină în greacă de Nicolae Varcosi - secretar al domnitorului Constantin Moruzi și profesor particular al copiilor acestuia. Traducerea sa din 1756 va fi tipărită postum, în 1795, dedicată lui Alexandru Moruzi - pe atunci domnitor al Țării Românești. Cititorii români (mai ales cei din Ardeal) puteau folosi traducerea în limba română realizată de Samuil Micu, în 1781, tipărită în 1799. Ca manual, elevii **Academiei domnești** de la Iași, puteau folosi și traducerea unuia dintre profesorii ei - Ioan Furneos din Agrafa - care traducea, din

limba latină în cea greacă, textul lui J.G. Heineccius din Halle, sub titlul **Elementa philosophiae rationalis et moralis**.

Un eveniment semnificativ pentru predarea logicii la **Academia** din Iași l-a constituit traducerea de către D. Philippidis a **Logicii** lui Etienne Bonnot Condillac, apărută la Viena în 1801. Manualul a fost folosit mult timp în ambele academii domnești, de la București și de la Iași. Pasiunea pentru Condillac a evoluat la unii dintre elevi și profesori spre un adevărat cult pentru acest fondator al logicii moderne. Unul dintre acești entuziaști adepți ai marelui savant francez a fost și cărturarul Daniil Philippidis; s-a pasionat de **Logica** lui Condillac la Paris, unde studentul moldovean a studiat în intervalul 1790-1795. Stabilite, în vara anului 1796, la Iași, ca profesor al celor doi copii ai marelui vistiier lordachi Balș (Ioan și Alexandru), el cerea corespondentului și prietenul săi - omul de știință Barbié du Bocage - într-o foarte lungă listă de cărți și **Les oeuvres** de Condillac²⁷. În scrisoarea din 7.V.1801 informa pe același corespondent despre imprimarea traducerii sale în neogreacă a **Logicii** lui Condillac²⁸. Traducerea era salutăată cu deferență omului de știință de către Barbié du Bocage în scrisoarea acestuia²⁹ către D. Philippides, din 7.VI.1801. Cărturarul francez primea un exemplar la Paris prin intermediul vărului profesorului ieșean - Antim Gazi - și promitea o recenzie, apărută, ulterior, în „Magasin Encyclopedique“ (1801, p. 247-249). Înainte de vechea traducere în limba română a lui Vasile Vârnăv, cei interesați l-au pătruns pe Condillac prin aceste traduceri și prelucrări în greacă. Cazul **Logicii** lui Condillac este semnificativ. Nu o dată, transmiterea culturii europene s-a realizat în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și primele două decenii ale secolului următor, înainte de intensificarea influenței culturii franceze, **prin intermediul limbii grecești**.

Mult studiată era și **retorica**; arta de a convinge era necesară nu numai pe amvoanele bisericilor, dar mai ales în fața demnitarului, la curtea domnească și, în genere, în fața celor puternici de care depindeau dreptatea și, mai ales, favorurile. Boală veche, bizantină, discursul encomiastic era un adevărat passe-partout în toate problemele. La început se va fi folosit **Retorica** lui Corydalco, având în vedere că primul rector al **Colegiului** lui Vasile Lupu corespundea cu el. Nu este exclus să se fi folosit în Iași, ca și în București, **Retorica** lui Al. Mavrocordat Exaporitul $\Sigma\upsilon\nu\psi\tau\iota\varsigma$ $\tau\epsilon\chi\nu\iota\sigma\ \rho\eta\tau\omicron\rho\iota\kappa\eta$ ca și manualele lui Anastasios Papavasiliopoulos, traduse în greacă din limba latină, în 1702, care au circulat și la Iași. O copie din 1771 era, pe la 1885, în Biblioteca **Mitropoliei** din Iași, fiind expusă cu ocazia a 50 de ani de la înființarea **Academiei Mihăilene**, în expoziția jubiliară din palatul vechii Universități. Probabil că manualul original al lui Constantin Vardalagos. **Retorica** ($\rho\eta\tau\omicron\rho\iota\kappa\eta$ $\tau\epsilon$ $\chi\upsilon\eta$), a avut cea mai mare audiență. Ne duce la această concluzie nu numai izvorul documentar (mai multe exemplare erau dăruite de însuși autorul, Academiei din Iași³⁰), ci și aderența **Logicii** lui Vardalagos la optica modernă a acestei discipline. Se folosesc, din belșug, operele iluminiștilor francezi (Voltaire, Marmontel, D'Alambert,

Montesquieu), familiari celor mai mulți dintre profesorii Academiei de la Iași, dar și cele ale englezilor (Roger Bacon, Pope, Adam Smith ș.a.)

Perioada de apogeu a **Academiei** din Iași din ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea coincide cu intervalul de maximă audiență a științelor pozitive în programul acestei instituții. Raportul citat al mitropolitului Iacov Stamati, referitor la starea învățământului din 1792-1795, este semnificativ pentru această stare de spirit³¹.

Manualul de matematici superioare al lui Nikiforos Theotokis³² (apărut mai târziu, la Moscova, în 1798-1799) a fost anticipat în predarea lui la **Academia** din Iași, unde autorul a fost unul dintre profesori. Era primul tratat modern de matematici de la noi, care se ridica la nivel european, nu numai prin apelul la Newton, Ch. Wolff, Leibniz etc. ci și prin interpretările personale relevând originalitate și spirit critic. Manualul includea aritmetica, algebra, geometria, trigonometria, calculul diferențial și integral.

Iosif Mesiodax se va orienta spre matematicienii francezi André Tacquet și abatele Lacaille; alinierea la nivelul occidental al disciplinei era mai pronunțată decât la Theotokis; numelor mari amintite ale secolului al XVIII-lea le erau adăugate altele, unele reprezentând gândirea franceză - Descartes, Maupertuis, Lalande. Contribuțiile individuale nu lipsesc - profesorul și directorul **Academiei** din Iași nefiind un simplu compilator. Profesorii ulteriori vor alterna între sursele germane și cele franceze. Astfel, Nicolae Cercel Zerzoulis va fi dominat de autoritatea profesională a lui Christian Wolff, din care a tradus aritmetica, geometria și trigonometria. O copie din 1801 cuprinde traducerea lui Nicolae Cercel Zerzoulis după Ch. Wolff. Este vorba de **Tratate foarte introductive în elementele matematice de ale prea matematicului și prea învățatului Volf Ch. German** cu osteneala și studiul lui Nicolae Cercel, apoi cu osârdia, prescrierea și punerea în ordine a domnului Ilie Nicolae Rosetti³³. În **Moldova Daciei, în școala clinică de științe în anul 1801**. Textul după care traduce sau, mai bine zis, prelucrează Nicolae Cercel Zerzoulis este **Elementa matheseos universae** al învățatului german. Daniil Philippidis, format la Paris, va preda după cursurile profesorului pe care l-a avut, Mauduit. După manualele franceze (ale lui Bézout) va preda și Gh. Asachi la cursurile sale de ingineri hotarnici (1813-1819) - firește, traduse în limba română. Dimitrie Govdelas, format într-un climat spiritual îndatorat culturii germane, va reînnoi preferința pentru matematica lui Wolff.

De apreciazabilă circulație s-a bucurat, în Iași, manualul lui Dimitrie Govdelas, **Elemente de aritmetică** (Στοιχεια Αριθμητικης), în 1818. Doctor și profesor de artele libere ale filozofiei, Dimitrie Govdelas dedică cartea domnitorului Scarlat Callimachi: *Prea înălțatului, prea piosului și de Dumnezeu păzitul stăpân Domnului domn Scarlat Alexandru Callimachi Voevod, prea mărețului principe al întregii Moldovlahii în prea mic semn sfânt de recunoștință vecinică autorul o dedică*³⁴. Economistic, plin de toate locurile comune ale retoricii clasice, autorul era totuși onest când își prezenta cartea ca o ofrandă: *o primă pârgă a Academiei*. Oricum, cu D.

Govdelas se încheie un capitol în predarea acestei discipline la românii și grecii din Iași. Predarea ei ulterioară la **Academia Mihăileană** (1835) și **Universitate** (1860) avea, într-un trecut apropiat, o bază solidă cu cadre formate și câteva manuale sincrone celor mai bune realizări ale Occidentului. Ele nu aparțineau numai trecutului și nu erau în hiatus față de ce avea să vină. Opera didactică (de profesor dar și de autor de manuale) a lui Gh. Asachi - coleg la aceeași instituție cu profesorul Govdelas și alți profesori greci - constituie un exemplu de continuitate, dar și de tranziție spre noul învățământ modern în limba română.

Predarea fizicii în principatele române constituie ea însăși un capitol - poate cel mai aderent la imaginea deschiderii celei de a două jumătăți a secolului al XVIII-lea spre lumea cuceririlor moderne ale Occidentului din secolele XVII-XVIII. Prin manuscrisele și edițiile tipărite ale manualelor - certe ca utilitate între 1750-1821 - lașul este reprezentativ în raport cu Bucureștiul, deși lotul documentelor aparținând Colegiului Sf. Sava din secolul al XIX-lea, moștenitor al manuscriselor și imprimatelor vechii **Academii domnești** de la Sf. Sava, este mai bogat față de cel din capitala Moldovei; evident, având în vedere relațiile dintre cele două instituții de învățământ, din Iași și din București, ca și de schimbul de profesori și cărți dintre ele, manualele au circulat succesiv între ele.

Manualul lui Nichifor Theotochis, **Elemente de fizică** (Στοιχεία φυσικῆς εκ νεωτέρων συγγραμῆς θεντα), apărut la Leipzig între 1766-1767, este îndatorat fizicii moderne nu numai prin inserarea multiplelor descoperiri - consecințe ale experiențelor -, dar și prin modul general de abordare al fenomenelor fizice; îndatorat, firește, marilor mutații din gândirea iluminiștilor europeni din secolul al XVIII-lea. Prin Theotokis, fizica se separă ca obiect de filozofie unde, la început, era înglobată. Elevii i-au cunoștință pentru prima oară de descoperirile referitoare la *structura discontinuă a materiei, la compunerea forțelor, la hidrostatica lichidelor*³⁵. Dacă nu au folosit decât puține instrumente pentru experiențele de laborator, sigur, elevii își anticipau imaginea lor în desenele meticuloase realizate ale cursului. Dealtfel, mai toți profesorii își aveau manualul lor, nu atât tradus, ci prelucrat după un altul din Occident. Un astfel de manual putea fi cel al lui Iosif Mesiodax - rămas inedit - dar și cel al lui Nicolae Cercel - care va fi folosit **Elementele** lui Newton ca și **Fizica experimentală** a olandezului Pierre van Musschenbroek. Nu este exclusă nici folosirea **Fizicii**, mai precis a **Culegerii de fizică pentru grecii care se gândesc și iubesc învățătura**, compilată din limba germană și franceză de către Rhigas Velestinlis Tesalianul (Φυσικῆς ἀπανθισμα...).

În Iași, numele lui Rhigas era pe buzele multora din grecii din capitala Moldovei, unde circulau nu numai chipul lui Alexandru Macedon, harta sau manifestele sale revoluționare. **Fizica** lui Rhigas putea fi folosită mai degrabă ca lectură în afara școlii și, evident, de cititorii de toate vârstele; se combăteau superstițiile, se inserau marile descoperiri ale științelor din ultimele două secole, se

încuraja gândirea descătușată de prejudecățile evului mediu, luând ca deviză *Cine gândește liber, gândește bine*³⁶.

Ultimul mare profesor de fizică al **Academiei** de la Iași a fost Daniil Philippidis (1755-1832). Era pregătit excelent la Paris, unde s-a instruit între 1790-1795. Începându-și cursurile la **Academia domnească** în 1803, el va folosi manualul de fizică al lui Brisson, pe care îl tradusese încă din 1801. În scrisoarea din 27.X.1803 către Barbié du Bocage își arată intenția să tipărească această lucrare³⁷.

În scrisoarea din 9.IV.1792, D. Philippides cerea aceluiași corespondent, într-o lungă listă de cărți comandate, **Optica** lui La Caille - ultima ediție - pe care a și tradus-o ulterior³⁸. Deși anumite instrumente didactice le va fi folosit la predarea fizicii și Nikiפורos Theotokis, lui D. Philippidis îi revine meritul de a fi făcut primele demonstrații cu instrumente și aparate pentru experiențe de fizică în fața elevilor, dar și a altor categorii de public. La 26.IX.1801 comanda, prin cunoscutul său prieten de la Paris, instrumente matematice³⁹. La 31.III.1802 așteaptă să-i vină un microscop de felul celui pe care îl văzuse la profesorul Despărcieux⁴⁰. La 20.VIII/I.IX.1802, D. Philippidis certifica lui Barbié du Bocage primirea coletelor cu instrumente de matematică (un echer, un compas, o riglă, o ruletă, un raportor, o busolă, un grafometru cu lentile), dar și cu aparate necesare experiențelor de fizică (o mașină electrică, o butelie de Leyda, o mașină pneumatică cu două corpuri de pompe, emisfere de Magdeburg, un recipient cu sonerie pentru experiențe relevând situația sunetului în vid, termometre, un cadran solar etc.)⁴¹.

Deși i s-a mai dat puțină atenție, chimia este și ea în vederile programei **Academiei** din Iași. Ca și în cazul acestor discipline, la școală profesorii uzează de manualele reprezentanților iluștri ai disciplinei. Elogiul unanim îl viza pe marele Lavoisier⁴².

Daniel Philippide adaptează pentru elevi tratatul lui Antoine François Fourcroy. Stefan Dungas a predat la Iași chimia în ultima perioadă a existenței acestei școli. Se pare că elevii au avut prilejul să asiste la primele experiențe chimice.

Programele de învățământ nu neglijau **Geografia**. Păuă la apariția, în 1795, a volumului tradus după C. Buffier, **De obște gheografie** (geografie universală) a lui Amfilohie Hotiniul, românii, ca și grecii din principatele române, s-au folosit de surse grecești. Românii aveau deja o tradiție - dacă nu în predarea obiectului, sigur într-o anumită recunoscută vocație geografică, care i-a determinat și pe unii din românii stăpâniți de același dor și mister al pământului necunoscut să se aventureze pe alte îndepărtate meleaguri. Este cazul devenit de notorietate universală al spătarului Milescu, trimis de țarul Rusiei, în serviciul căruia era, în misiune la împăratul Chinei (1675-1676) - călătorie care a prilejuit interesantul său memorial și cunoscuta **Descriere a Chinei**, renumită în întreaga lume. Stolnicul Constantin Cantacuzino tipărise în 1700, la Padova, o hartă a Țării Românești (Valahiei), iar Dimitrie Cantemir, învățatul domn al Moldovei (1673-1723) realizase și el una a Moldovei, ca

anexă la **Descriptio Moldaviae** (1716), redactată la cererea **Academiei** din Berlin, al cărui membru devenise.

Folosirea, ca prime manuale, a geografiilor lui Hrisant Notara (Σισαγιη εισ τα γεωγραφικα και σφαιρικα) din 1716, sau cea a Mitropolitului Meletie al Atenei (γεωγραφια παλαια και Νεα) din 1728, este posibilă având în vedere circulația acestor lucrări în toată diaspora greacă. Nu este exclus ca în aceeași situație să fi fost și geografia tradusă din latinește de Dimitrie Notara, la îndemnul unchiului său - patriarhul Hrisant Notara. Este geografia al cărei manuscris îl avea și Chezarie Daponte în sejurul său ieșean. **Geografia** lui Gheorghe Fațeaș era tradusă în limba română din greacă - circulând în ambele limbi. O copiau un călugăr de la Episcopia Romanului, în 1780 și un dascăl, Alexandru Athanasiu, din Dărnănești - Piatra Neamț, în 1786. Primul manual original, alcătuit special pentru elevii săi, a fost acela scris de Nechifor Theotokis - tipărit postum, în 1806. Ca urmaș al acestuia, Iosif Mesiodax a elaborat și el un manual de geografie, tipărit în 1781 - manual realizat prin asimilarea contribuțiilor moderne la studiul acestei discipline. Era prima oară când elevii greci și români de la **Academia** din Iași se familiarizau, între altele, cu faptele marilor explorări și marile descoperiri geografice de la Magelan și până la James Kook. Cartograf al curții domnești din Iași, Iosif Mesiodax a alcătuit o hartă care, mai târziu, a servit lui Rhigas să-și redacteze cunoscuta sa hartă. Nu ne surprinde că Rhigas a notat în dreptul localității natale a lui Mesiodax - Cernavoda din Dobrogea - **patria lui Mesiodax**. Era un omagiu adus cartografului de la Iași, dar și un act de fidelitate față de harta lui I. Mesiodax, unde găsim aceeași însemnare.

Pe aceeași linie a valorificării surselor moderne ale disciplinei se axează și lucrarea lui Daniil Philippidis (scrisă în colaborare cu vărul său, Grigorie Costandas⁴³), **Νεωτερικη γεωγραφια**.

Lucrarea s-a bucurat de succes, nu numai în Moldova, care i-a devenit autorului o a doua a sa patrie, ci și în cercurile pariziene. Dealtfel, aceasta a fost prezentată în periodicele „Magasin Encyclopedique“ sau în „Nouvelles Annales de Geographie“.

Sfârșitul secolului al XVIII-lea înseamnă, în mare măsură, și la români și la grecii din țările românești, resuscitarea sentimentului istoriei și descoperirea istoricității - fie că era vorba de pasiunea pentru arheologie, de exhumarea tezaurului de documente și manuscrise, dar, mai ales, de punerea în valoare a marilor personalități ale trecutului - simboluri ale conștiinței naționale. Emergența preocupărilor de domeniul cercetărilor istorice coincide și cu o criză a conștiinței - specifică marilor mutații sociale și marilor răscruci ale istoriei - criză a vechilor valori, a mentalităților și instituțiilor vetuste. Evident, istorie se făcea și se discuta și înainte de secolul al XVIII-lea. Cărturarii greci de la **Academia domnească** trăiau și predau în țările românești în care apelul la istorie din **Letopisețul** (cronica) lui Miron Costin era o constantă. Istorismul profesorilor greci de la Iași și de la București venea pe un

teren fertil. Apelul la cunoașterea istoriei se constituie firesc: *Cel ce nu-și cunoaște și istoria patriei, e un copil în țara sa!* - avertiza cărturarul D. Philipiides din Iași, în a sa **Istoria a României** din 1816.

Operele părintelui istoriei Herodot, ale lui Xenofon, Plutarh sau Herodian erau și mai înainte folosite în exercițiile de gramatică și retorică ale elevilor celor două academii din principatele române. Ceea ce aduce nou ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea, dar mai ales primele două decenii ale secolului al XIX-lea, este asocierea, alinierea istoriei la aspirațiile prezentului. Eroii antichității - personaje literare sau figuri de stil, altă dată - devin modele și devize ale aspirațiilor militante ale prezentului. Comparația între trecutul de glorie al acelor eroi și cetăți trezea nostalgia recuperărilor, dar și militantismul tinerilor care se vor înrola sub steagul Eteriei. Erau aspecte care, departe de a aparține numai tinerei generații ale grecilor, erau comune tuturor popoarelor sud-est europene; e adevărat că grecii reprezentau fermentul principal.

Ceea ce impresionează este aflul mare al cărților de istorie. În principate circulă traducerea în neogreacă a **Istoriei** lui Charles Rollin. Exemplare din cele 16 volume ale lucrării, de formatul și structura unei enciclopedii, se găseau în bibliotecile academiilor din Iași și din București. Lucrare de mare popularitate, aceasta era proiectată pentru a apărea fragmentar în **Istoria de aur** (Χρυσή Ιστορία), în tipografia lui Vernardos din Iași. În paralel, circulau versiuni românești parțiale de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și primele decenii ale secolului următor. Un manual cu trecere a fost **Éléments de l'histoire générale ancienne et moderne** al abatelui Millot. Mult apreciat ca manual în școală, el a fost tradus (parțial) și în limba română, în 1798. Destinată elevilor, era și o istorie generală a Darvaris. O **Istorie universală extrasă din diferiți istorici vechi și noi alcătuită pe scurt** de Nicolae Polienis, apare la Iași, în tipografia lui M. Vernardos (1820). În 1885 se expuneau, în **Expoziția Jubiliară**, 5 din cele 8 volume în manuscris, din care apăruseră, în tipografia lui Vernardos, doar primul volum. Români și grecii din principatele române se puteau documenta asupra istoriei principatelor, țărilor din jur sau de mai departe, nu numai din aceste istorii, ci și din lucrări speciale ca **Istoria Greciei** a lui Oliver Goldsmith, tradusă în grecește de Dimitrie Alexandridis, în 1806. 213 exemplare din **Istoria** tradusă de Popa Eftimiu din germană au circulat în Moldova și Țara Românească - dintre acestea, numeroase printre elevii celor două academii. **Istoria Rusiei**, tipărită în 1787, este o traducere greacă din limba germană. În anul următor, este tradusă din grecește în limba română, la mănăstirea Pângărați, din Moldova; **Istoria Americii** (Ιστορία της Αμερικής) a lui W. Robertson este tradusă de Gheorghe Vendotis în neogreacă, în 1792-1794. Români aveau o versiune în limba lor tipărită la 1816, la Budapesta. Este impresionant interesul pentru evenimentele apropiate devenite ulterior istorice - revoluția franceză sau viața lui Napoleon Bonaparte.

Activitatea de traducere a lucrărilor de istorie a românilor nu este deloc neglijabilă, având în vedere popularizarea lor în cercurile culturale din afara țării.

Asfel, la Iași, în 1734, Lazăr Scriba traducea în greacă *Ιστορια συνοπτικη των ηγεμογων Ο υγγροβλαχιας τε και ιστορια Μολδ αβιας*, păstrată în cadrul manuscrisului grec nr. 516 din **Biblioteca Academiei Române**. În grecește s-a tradus și cronica lui Neculai Costin (manuscris grec nr. 235, din aceeași bibliotecă). În 1795 era publicată traducerea în greacă a operei lui Dimitrie Cantemir - **Întâmplările Cantacuzinilor și Brâncovenilor**, mult apreciată în epocă, realizată de Gheorghe Zaviras. **Istoria** lui Mihai Cantacuzino era tipărită la Viena, în 1806. Un rol deosebit l-au avut cercetările istoricilor ulteriori - **Istoria Daciei (Ιστορια της Δακτις)** a lui Dionisie Fotino și **Istoria României (Ιστορια της Ροϋμανιας)**, tipărită în 1816, a lui D. Philippidis.

*Dragul meu prieten, redactez în grecește Istoria României, adică a țării dintre Tisa, Nistru și Dunăre (...). Voi imprima la Iași această lucrare - îl informa D. Philippidis pe Barbié du Bocage*⁴⁵. Cursul evenimentelor a hotărât altfel - tipărirea cărții se va termina la Leipzig, în 1816. Nicolae Iorga îl considera pe D. Philippides primul istoric care a folosit în lucrările de specialitate numele generic de **România** pentru teritoriile țărilor române unite, succesiv, la 24 ianuarie 1859 (Moldova și Țara Românească) și 1 decembrie 1918 (Basarabia, Transilvania și Bucovina de Nord)

Oricum, extraordinara înflorire a istorismului românesc de după 1830 (publicarea documentelor din arhive, editarea cronicelor țării, elaborarea și tipărirea de lucrări, numeroase volume, studii și articole consacrate istoriei naționale) avea în urmă cronicile țării și noul spirit românesc al resurecției naționale, dar și aceste numeroase istorii (originale sau traduceri din greacă) au stimulat, sigur, acest proces.

Dacă **Academia domnească** începuse, spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, să fie dominată de odraslele protipendadei și în general de cei mai mult sau mai puțin favorizați de soartă, într-un context în care ultimii domni fanarioți - unii dintre ei adevărați cărturari - încep a condiționa repartizarea slujbelor și demnităților curții și de nivelul pregătirii intelectuale, **Școala lancasteriană** - în limba greacă - înființată la Iași de Gheorghios Cleobulos, cu concursul tânărului boier Neculai Rosetti-Roznovanu și sprijinul financiar al principatului Moldovei - este a celor mulți. Metoda învățaturii rapide a lui Joseph Lancaster din Anglia în mare vogă, într-un moment în care imperativul alfabetizării unui număr din ce în ce mai mare de elevi era în contratimp cu numărul mic al învățătorilor, implicit cu posibilitățile financiare de a-i plăti, se răspândesc și în celelalte țări europene. Era eficientă și practică; un număr impresionant de elevi (pentru acele timpuri) erau instruiți și controlați prin intermediul monitorilor. Neculai Rosetti-Roznovanu, coborând el însuși dintr-o familie de greci emigrată în Moldova secolului al XVII-lea, românizată pe parcursul secolului al XVIII-lea, își însușise metoda la Paris, unde frecventa cursurile **Colegiului Plesis**,

devenind, concomitent, partizan al Eteriei (între hârtiile sale s-a păstrat un exemplar din jurământul ce-l prestau cei ce deveneau membrii acesteia). A devenit membru la **Société pur L'enseignement élémentaire** (Societatea pentru învățământul elementar) din Paris, care promova metoda lancasteriană. Acțiunea era sprijinită și de mitropolitul Veniamin Costachi și de ceilalți doi icrarhi ai Moldovei, episcopii de Roman și de Huși, astfel încât succesul acesteia fu asigurat de la bun început. Toți aceștia, alături de tânărul boier Neculai Rosetti-Roznovanu aveau să devină sprijinitorii de nădejde ai acestei instituții.

Având în vedere că învățământul elementar în limba română, în Moldova, dar și în Țara Românească era apanajul mănăstirilor și dascălilor bisericilor de mir, inițial, această școală era integral pusă la dispoziția grecilor, cu atât mai mult cu cât nevoia de învățători în Grecia continentală, peninsulară și insulară și, în genere, în întregă diasporă greacă, era acută. Profesorul Gheorghios Cleobulos, angajat pentru a veni la Iași, era cunoscut în cercurile eteriștilor de la Paris ca și prietenul și protectorul său Nicolae Rosetti-Roznovanu - corespondent al lui Ioan Capo d'Istria și apropiat în capitala Franței al fratelui acestuia - August Capo d'Istria. Dealtfel, lancasterienii erau eteriști sau, cel puțin, simpatizanți ai acestora. Scriitorul Ion Ghica (1816-1897) ce-și cunoștea bine generația sa dar și pe cea anterioară, vedea în învățătorii formați la **Școala lancasteriană** din Iași pe viitorii propagandiști ai insurecției naționale din 1821, respectiv pe combatanții acesteia.

Școala⁴⁶ se deschide cu oarecare întârziere, la 1.III.1820, cu 80-100 elevi. Cunoscu doar două sesiuni de examen (cum era și firesc, în 1821 activitatea ei se întrerupse) dar consecințele ei au fost deosebit de benefic-eficiente în rândurile grecilor de pretutindeni și nu numai în domeniul învățământului. Cursanții intrați erau divizați în două secții - o parte (mică) care avea o oarecare pregătire la clasa adulților - destinați pentru viitoarele posturi de învățător - și o alta (majoritatea elevilor) de vârstă fragedă, pentru a fi alfabetizați. S-au folosit ca materiale didactice tabelele lancasteriene tipărite la Paris, în 1819.

În 1825 acestea au fost traduse și în limba română, fundamentând metoda și în învățământul românesc. S-au organizat două sesiuni de examene, în iulie 1820 și la 28 octombrie 1820, evident, rezultatele au întrecut așteptările. Examenele erau onorate prin prezența protectorului școlii - Neculai Rosetti-Roznovanu - dar și a mitropolitului țării - Veniamin Costachi, a unor înalți dregători ca marele postelnic Iacovache Rizos Nerulos etc. Urmărind locul de origine al elevilor - viitorii învățători - ca și acela al stabilirii lor ulterioare, întvedem eficientul rol al școlii în alfabetizarea și ridicarea culturală a copiilor de pe întreg teritoriul actualei Grecii. Enumerarea localităților în care absolvenții **Școlii lancasteriene** au fost repartizați este cel mai bun argument în această privință⁴⁶.

Elevii - absolvenți ai celor două serii din 1820 - recompuneau geografic, după locul lor de origine, însăși imaginea Greciei insulare, peninsulare și continentale,

diaspora din Asia Mică fiind și ea prezentă. Cum era firesc, mulți se întorc dornici de a-și începe profesia de învățător în locurile de obârșie. Mulți sunt din insule. Ieromonahul Iacob Teodoridis pleca la Hydra obârșiei sale ca și Acachios din Larisa, Mihail Alexandrakis plecă în insulele ionice, Calinic și Gheorghe Vaos în Creta, Gheorghe Malisinos în Patmos, Neofit în Chios etc. Ca o excepție, absolvenții Antonie și Anastasie Hristopoulos rămân în Moldova, fiind repartizați la școala din Botoșani unde era, de asemenea, o colonie greacă. Sunt și absolvenți originari din Atena dar și din Asia Mică și de pe alte meleaguri ale diasporei. Urmărind reperele geografice și itinerariile lor profesional-spirituale, reeditezi, nu o dată, pe acelea ale lumii grecești din Imperiul bizantin de odinioară.

Dacă **Academia domnească** de limba greacă din Iași, dar și cea din București, și-a desfășurat activitățile didactice vreme de aproape două veacuri, școala lui Gheorghe Cleobulos a ținut mai puțin de un an (evenimentele anului 1821 întrrupându), dar și într-un caz și în celelalte, consecințele lor au fost - fără exagerări - nesferat de mari. Prima instituție se va remarca în domeniul învățământului superior, al circulației ideilor, științelor - cealaltă se va ilustra într-un sector mai limitat, dar practic - cel al luminării celor mulți. prin lichidarea neștiinței de carte. Ambele instituții, prin mesajul și consecințele lor, depășesc frontierele celor două țări românești (atunci separate), este un spațiu al căror locuitori le-au fost mai mult decât gazde ospitaliere care le-au ocrotit și sprijinit material, înscriindu-le într-un spațiu aparte spiritual mai larg - cel al penetrării civilizației europene în perimetrul Balcanilor, dar și mai departe... Metoda lancasteriană utilizat și promovată la Iași, concomitent cu aplicarea ei în metropole europene ca Londra, Paris, era fructificată într-un mediu grecesc de amploare - cel al orașului Smirna din Asia Mică, prinsese în Atena, Sparta, numeroasele insule grecești, era așteptată în Crimeea imperiului rus. Traduse și imprimate la Iași, în limba română, în 1825, de către mitropolitul Moldovei, tabelele didactice au impus - nu pentru puțini ani - metoda învățământului elementar românesc în perioada lui de pionierat.

Finanțarea școlii (chiria localului, salariul lui Gheorghe Cleobulos etc.) a fost sarcina **Eforiei** orașului Iași, din bugetul țării. Mihail Suțu (Soutzos), ultimul domn fanariot al Moldovei, s-a pus el însuși chezaș, Neculai Rosetti-Roznovanu - inițiatorul acțiunii - a contribuit personal, substanțial, la reușita acesteia; el l-a contactat la Paris pe Cleobulos, i-a editat, în 1819, în capitala Franței, materialul didactic, i-a oferit locuință în palatul său din Ulița domnească (actuala Ștefan cel Mare și Sfânt), sau la țară, în confortabilul conac de la Stânca, dotat cu celebra lui bibliotecă, l-a gratulat pe parcurs și recompensat la sfârșit (pe profesor. dar și pe elevii absolvenți) cu generoase daruri..

În spatele tuturor acestor prestigioase manifestări pedagogice cu consecințe benefice pentru învățământul grec, dar și pentru cel românesc, întrezărim ajutorul dezinteresat al boierului Roznovanu, al altor boieri, al domniei, al țării care a ocrotit

această manifestare Este un fapt pe care pedagogul de talent, omul de inițiativă, dar și de caracter, Gheorghe Cleobulos, nu-l uită atunci când în discursul său de încheiere al unui ciclu de învățământ, spune: *Gloria Moldovei este mare și ea va intra în istoria omenirii, pentru că a contribuit cea dintâi în mare măsură și generos la renașterea morală și redresarea tinerimii grecești ortodoxe...*⁴⁷

*

Evident, în Moldova, **Academia domnească** de limbă greacă din Iași era singura școală de rang academic, dar nu era singura instituție de învățământ în care se predă în grecește din Moldova. În provincie, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, erau, în diferite orașe, alte școli unde se predă exclusiv în limba greacă sau în greacă și română. În afară de aceste școli domnești exista și un altfel de învățământ-particular. Majoritatea boierilor mari, dar chiar și cei mijlocii, aveau dascălul lor grec sau român cunoscător al limbii grecești care predă greaca copiilor solicitantului. La aceștia se mai adaugă, uneori, de-a lungul celor 2-3 sau mai mulți ani, cât dura „învățătura“, alte persoane din anturajul familiei beneficiare. Evident că aceste „școli“ nu au lăsat arhive; informații despre ele se pot găsi tangențial în anumite memorii, scrisori sau condici de socoteli ale caselor boierești. Ele erau numeroase de vreme ce hrisoavele domnești includ măsuri limitative pentru a nu se stingheri învățământul domnesc, reglementat și controlat de stat⁴⁸.

Hrisovul domnesc dat școlilor din Moldova la 1766 de către domnitorul Moldovei, Grigore Alexandru Ghica, include școli în fiecare ținut al țării. La cele 21 de școli din aceste ținuturi se predă în limba română; la Botoșani, Galați, Bârlad și Focșani – orașe cu colonii grecești mai importante – existau și școli elinești⁴⁹. Treptat, și aceste școli vor asocia, spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, și limba română alături de alte obiecte. Așa arăta în 1792 Școala elinească din Botoșani, înființată prin hrisovul domnitorului Ion Theodor Callimachi din 1759. Aceste școli erau, în general, elementare; elevii învățau să scrie și să citească, noțiuni elementare de aritmetică și cunoștințe corolare serviciului religios.

Printre cele mai bune școli din provincie era cea din Galați, din incinta mănăstirii Mavropol. Hrisovul domnitorului Al. C. Moruzi din 29.V.1803 constă în această stare de fapt. Înființată cu 38 de ani mai înainte, școala deservea populația greacă, dar era frecventată și de copiii românilor doritori să cunoască greaca. Școala era reglementată de stat, măsurile și prevederile acestuia erau supravegheate pentru buna lor aplicare și desfășurare de către o epitropie compusă din patru boieri, dar – semnificativ pentru demografia acestui oraș de pondere comercială – și din trei negustori. Instituția avea un caracter elementar, dar practic; în afară de cunoștințele de scris-citit-socotit, rugăciunile și practicile religioase, elevii învățau să redacteze zapise (contracte comerciale și alte acte necesare în practica afacerilor). Debutând ca o școală

elinească, școala existentă, încă din 1858, va continua ca o școală mixtă, greacă dar și română. Se pare că la aceeași situație se ajunge și la celelalte școli elinești din Botoșani, Focșani și Bârlad.

Este interesant că și în ținutul Sucevei, intrat după 1775 în componența imperiului habsburgic, se perpetua mai departe școala greacă. Este vorba de școala mănăstirească, de nivel elementar, de la mănăstirea grecească **Teodoreni** de lângă Burdujeni-Suceava. În deceniul trei mai exista, de vreme ce aici își începea învățătura viitorul pictor Gheorghe Panaiteanu Bardasare; fiind însă destul de precară, acesta se va transfera ulterior la **Ghimmazia Vasiliană** din curtea **Trei Ierarhilor**.

Anul 1821, an al mișcărilor lui Tudor Vladimirescu și al celei eteriste a lui Alexandru Ipsilanti, școlile se închid în Iași, dar și în majoritatea celorlalte orașe din provincie. **Academia domnească** de la Iași care furnizase, ca și cea din București, numeroși ostași batalioanelor Eteriei este desființată prin decret imperial⁵⁰. Cei șapte ani (1822-1829) de prohibiții și restricții petru grecii din principate, care atrage după sine și preluarea spre administrare – timp de șapte ani – a averilor mănăstirilor închinat etc., desființează aproape total învățământul în limba greacă din principate. Aceste evenimente nu vor fi singurele cauze care duc la dispariția treptată, în Moldova, a limbii grecești ca limbă de predare. Instaurarea domniilor pământene (1822) consfințește un nou proces, anticipat de eforturile anterioare ale cărturarilor români – introducerea limbii române ca limbă de predare în cadrul învățământului național – modern organizat, indiferent de grad. Incinta **Trei Ierarhilor** devine în primele decenii și, de fapt, pe întreg parcursul secolului al XIX-lea – vatra de regenerare a învățământului românesc.

Mai mult, limba greacă încetează treptat de a mai avea ponderea de mai înainte, ca limbă de circulație în sud-estul Europei. Relațiile progresiv-dezvoltate ale Moldovei cu celelalte țări străine după tratatul de la Adrianopole (1829) acordă acest regim limbii franceze, cunoscută deatfel de marea boierime; accederea la cunoașterea acestei limbi este generală începând cu deceniile 3-4 (în școli de stat, particulare sau cu profesori la domiciliu).

Folosită doar în câteva școli cu un număr restrâns de elevi, limba greacă încetează practic de a mai fi limbă de predare, cu excepția a două-trei școli (pensioane) cu un număr restrâns de elevi, dar și la acestea se predă, în paralel, franceza. Este cazul pensionului lui Chiriac Trandafir (existent prin 1814) care, în anul de învățământ 1837-1838, mai avea 27 de elevi⁵¹ cărora li se preda greaca, franceza și germana; în același an, școala greacă a lui Gh. Panaite avea, în Iași, 21 de elevi, iar cea din Botoșani, a lui N. Panaiti – 19, în timp ce, la Bacău, Panaite Grecu preda grecește doar la 9 elevi. Puțini elevi avea și pensionul de limbă greacă a lui Kukulli, de vreme ce acesta se autodesființează la deschiderea, în același an – 1835-, al Academiei Mihăilene, unde fostul director – proprietar al pensionului menționat – devine profesor de greacă. O eventuală excepție confirmă regula: Profesorul N. Cucuba are, într-

adevăr, în școala sa de la Iași, 44 elevi; numărul mai sporit al acestora se datora faptului că profesorul predă aici, pe lângă limba greacă, franceza și germana.

Prioritate o va avea, în învățământ, limba națională. Astfel, în zone delimitate în primul rând de localitățile rurale, ca în ținutul Fălciu, cei șase **dascăli** (învățători – majoritatea provenind din rândul clerical) de la cele șase școli ale ținutului aveau 132 elevi cărora li se predă numai în limba română (firește, la cursul elementar); situația e similară la Suceava (un dascăl cu 20 elevi), la Burdujeni, Hârlău, Ștefănești, Tutova, Târgu Ocna. Este firesc ca în ținuturile cu localități mai dezvoltate, unde afluența grecilor se făcea resimțită ca și activitatea comercială (este cazul ținutului Covurlui), să apară câte o școală în care se predă numai grecește (e adevărat, la un număr de doar 15 elevi); predă aici prof. Vertor. Exemplul este oarecum izolat dacă-l raportăm la cei 302 elevi din ținut. Înșiși grecii de rând sunt conștienți de rolul limbii franceze ca limbă de circulație internațională, astfel că în acest ținut școlile cu câte 20 elevi ale lui Gh. Loghiototu și Panaite Caragi predă, în paralel, greaca și franceza. În noul context politic intern și internațional, elevii (unii din ei greci), frecventează în acest ținut școlile lui Spiridon, respectiv Ștefanache în care se predă, în paralel, în limbile română și greacă. Era firesc ca școala cea mai frecventată, la Roman, să fie cea a profesorului Ion Sava Hagiolu, care predă româna, greaca și rusa (în Moldova, Rusia era socotită putere protectoare, iar Turcia - suzerană). De asemenea, în ținutul Putnei, în care în școli se predă majoritar în limba română, la școala prof. Mina Papaftiu predându-se celor 25 elevi în românește și grecește. Greaca se menține și în virtutea tradiției și conservatorismului părinților elevilor. Astfel, pensionul lui Gh. Maier, din ținutul Putnei, cu un număr de 11 profesori la cei 21 elevi, se predă franceza și germana, alături de cursurile de **clavir și zugrăvit**, dar și elina. La fel, la **pensionul de demoazele**, ținut de Maria Burada și soțul ei, vornicul Tudorachi Burada, se predă, în 1831, și greaca, alături de franceză, muzică ș.a.

Din motive de ritual religios, greaca se menține până în 1850 la **Școala de psaltichie**, înființată în 1851, de boierul Costache Ruset, pe lângă biserica **Stratenia** din Botoșani, ctitorită de el. După numai două decenii, greaca dispăruse ca limbă de conversație de la curtea domnească. Scrisorile se scriau și ele în limba țării sau în limba franceză. Scrisorile redactate într-o limbă greacă îngrijită, chiar elegantă, pe care domnitorul Mihail Sturza le scria în deceniul patru al secolului al XIX-lea, erau o dovadă de prețuire, nu lipsită de galanterie, pe care domnitorul ținea s-o arate celui mai apreciat și apropiat colaborator al său, prințul N. Șuțu, ce își păstra în anturajul cotidian al familiei sale limba părinților și strămoșilor săi – greaca⁵². Dar aceiași înalt dregător al lui M. Sturza și Grigore Al. Ghica era sceptic, în cotextul unei societăți intrate pe făgașul unei modernizări rapide, asupra persistenței limbii eline în programul colegiului (Academia Mihăileană) care, atât de anevoioasă, atât de grea chiar și pentru copiii din Grecia, n-a făcut decât să încarce, o dată în plus, elevul moldovean, cu o sarcină și cu o pierdere de timp inutilă și stearpă⁵³.

Oricum, limba greacă se menținea ca limbă străină în **Ghimmazia Vasiliană**, înființată în 1828, la **Trei Ierarhi**, unde era predată de prof. Metaxa și Gh. din Terapia, la 1830, dar și la **Academia Mihăileană**, după 1835, la clasa I și a II-a de umanioare. Ca și la franceză și latină, elevii exersau, în cadrul obiectului, realizând lucrări; elevul C. Strat realizează, în anul de învățământ 1836-1837, **Cuvinte olintiatice a lui Demosten[e]**, iar colegul său, Mihai Cerchez. **Ecuba, tragedie a lui Euripidis**⁵⁴.

Până la apariția viitoarelor manuale din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, se foloseau, pentru cei ce debutau în cunoașterea limbii, **Abecedar mare, coprinzător de gramatica grecească nouă și dialoguri** ca și volumul **Caligrafia grecească și franțuzească**, pe piață la sfârșitul deceniului IV al secolului al XIX-lea. Circula, încă din 1834, **Sintaxa limbii elene** de G. Ioanid⁵⁵. Tot acum, apărea ediția a III-a din **Aecedar greco-român cu frumoase dialoguri, rugăciuni, legi moralicești, idei fizicești, geograficești și istoricești, cules din mai multe cărți pentru învățătura copiilor** de Gh. Pleșoianu. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, limba greacă clasică se va menține în cursul superior al liceelor și, evident, la Facultatea de litere și filozofie a **Universității** din Iași – nou înființată, în 1860. Școlile cu limba de predare greacă dispar temporar în deceniile VI-VII, pentru a apărea ca școli confesionale numai acolo unde populația greacă era numeroasă (Galați).

NOTE

1. **Istoria învățământului și a gândirii pedagogice în Moldova**, Ed. Lumina, Chișinău, 1991, p. 75.
2. **Istoria învățământului din România** (coordonator: Ștefan Pascu), Editura didactică și pedagogică, București, 1983, p. 121-122.
3. Ștefan Bârsănescz, **Schola latina de la Cotnari**, București, 1957, passim.
4. J.A. Sommer și A.M. Graziani, **Viața lui Despot Vodă**, Institutul European Iași, 1998, passim.
5. Ariadna Camariano-Cioran, **Academiile domnești din București și Iași**, Editura Academiei R.S.R., București, 1971, p. 70-72.
6. Gabriel Bădărău, **Contemporaneitatea Colegiului Vasilian de la Trei Ierarhi, o nouă treaptă în dezvoltarea învățământului din Moldova**, în „Teologie și viață”, II (LXVIII), 1993, nr. 11-12, p. 153.
7. C. Sathas, C. Erbiceanu și E. Legrand presupun a fi fost profesor și la **Colegiul din Iași**. Documentata monografie a Ariadnei Camariano-Cioran nu-l menționează în timp ce Fr. Pall îl consideră pe Paisie Ligaridis doar în trecere prin Iași, în drum spre Rusia.
8. În general cercetările mai noi îl rețin pe I. Cacavelas doar ca strălucit profesor particular în Iași punând sub semnul întrebării prezența lui ca profesor la colegiu.
9. Cf. **Hrisov de la domnul Grigore Ghica Voevod pentru școale**, din 1748, în A.D. Xenopol și C. Erbiceanu: **Serbarca școlară de la Iași – Acte și documente**, Tipografia națională, Iași, 1885, p. 185-189.
10. Cf. **Raportul mitropolitului Iacob Stamate dintre anii 1792-1803 în op. cit.**, p. 191-192.
11. Cf. **Hrisovul lui Alexandru Constantin Moruzi V.V. domn al Țării Moldovei**, în Th. Codrescu: **Uricarul** (ed. a II-a), Tipografia Buciumul Român, Iași, vol. I, 1892, p. 24-30.
12. Cf. **Hrisovul lui Grigore Alexandru Ghica** (Ghika), publicat în Th. Codrescu: **Uricarul**, Tipografia Buciumul Român, Iași, I, 1852, p. 71-76.
13. Cf. **Raportul mitropolitului Iacob Stamate dintre anii 1792-1803 în op. cit.**, p. 195.
14. *Idem*, p. 194.
15. Cf. Th. Codrescu: **Uricarul**, Tipografia Buciumul român, II, 1852, p. 265.
16. Cf. **Cuvânt funeral** în A.D. Xenopol și Constantin Erbiceanu, *op. cit.*, p. 215-221.
17. Cf. Ariadna Camariano-Cioran, **Academiile domnești din București și Iași**, Editura Academiei, București, 1971, p. 209.
18. Cf. **Hrisovul lui Alexandru Moruzi** (1803), n Th. Codrescu: **Uricarul**, Tipografia Buciumul Român, Iași, vol. III, 1892, p. 28-29.

19. Cf. **Correspondence de Daniel Demetrius Philippides et de J.D. Barbié du Bocage (1794-1819)**, publié avec une introduction et des notes par Alexandre Ciorănescu, préface par C. Tsourkas, Institute for Balkan Studies, Salonic, 1965.

20. λογισ ερμης, Viena, 1819, p. 564-568.

21. Apud Ariadna Camariano, *op. cit.*, p. 111.

22. Idem. *op. cit.*

23. Cf. scrisoarea lui D. Philippides către Barbié du Bocage din Iași, 15/27.IV.1801, în vol. **Correspondance de D. Philippides et de J.D. Barbié du Bocage**, *op. cit.*, p. 54.

24. Cf. și lucrarea lui Cléobule Tsourkas, **Les Débuts de l'enseignement philosophique et de la libre pensée dans les Balkans. La vie et l'oeuvre de Théolophile Corydalée (1570-1646)**, București, 1948.

25. Ariadna Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 141.

26. A.D. Xenopol și C. Erbiceanu, **Serbarea școlară de la Iași**, *op. cit.*, 1885, p. 361

27. Cf. scrisoarea citată din vol. **Correspondence le D. Philippides et de J.D. Barbié du Bocage**, *op. cit.*, p. 54.

28. Idem, p. 57.

29. Ibidem, p. 60.

30. Ariadna Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 136.

31. Cf. **Raportul mitropolitului Iacov Stamate în Uricarul**, ed. a II-a, Tipografia Buciumul Român, Iași, 1892, vol. III, p. 19-21.

32. Cf. Florica Câmpan, **Nichifor Theotokis și cărțile lui de matematică**, în „Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza”, secțiunea Matematică, X, 1964, fasc. 1.

33. A.D. Xenopol și C. Erbiceanu, *op. cit.*, p. 366.

34. Cf. **Bibliografie românească veche**, ed. cit., vol. III, p. 265.

35. Ariadna Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 156-157.

36. L. Vranusis, **Rigas, un patriot grec din Principate**, traducere de Atanasie Papapanu, Ed. Eminescu, București, 1980, p. 768.

37. Cf. **Correspondance Correspondence le D. Philippides et de J.D. Barbié du Bocage**, *op. cit.*, p. 99.

38. Idem, p. 36.

39. Ibidem, p. 64.

40. Ibidem, p. 73.

41. Ibidem, p. 84.

42. Ariadna Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 176.

43. Ibidem, *op. cit.*, p. 186.

44. Cf. A.D. Xenopol și C. Erbiceanu, *op. cit.*, p. 381.

45. Cf. **Correspondance Correspondence le D. Philippidis et de J.D. Barbié du Bocage**, (scrisoarea din I.V.1814), ed. cit., p. 130.

46. Cf. Ariadna Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 91-92.

47. Cf. discursul lui Cleobulos (λογοιτος ερμης), 1821, Wien, p. 125-129.

48. Cf. **Hrisovul lui Ioan Theodor Callimachi** (1759), în Th. Codreanu, **Uricarul, I**, 1852, p. 64-71.

49. Ștefan Pascu (coordonator), **Istoria învățământului din România**, Editura didactică și pedagogică, București, 1983, vol. I, p. 248-249.

50. M. Guboglu, **Catalogul documentelor turcești**, București, 1960, vol. I, p. 282-283.

51. Datele statistice de aici și passim sunt luate din adresa nr. 6885/aprilie 1837 a **Ministerului din năuntru**, publicate în V. A. Urechia, **Istoria școalelor de la 1800-1864**, Imprimeria Statului, București, 1892,, vol. I, p. 375-276.

52. N. Șuțu, **Memoriile principelui Nicolae Șuțu**, traducere de Georgeta Penelea Filitti, Editura Fundației culturale române, București, 1997, p. 159.

53. Idem, p. 210.

54. V.A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, p. 371.

55. V.A. Urechia, *op. cit.*, p. 337 și 273-274.